

Андрій Майборода

РОСІЙСЬКО-СЕРБСЬКІ ВІДНОСИНИ: ІСТОРІЯ ТА СУЧАСНІСТЬ

This article focuses on the outlook study of bilateral relations between Serbia and Russia in its historical context and at the present stage. The author reveals the main problems of formation of Russian foreign policy on the Balkans in different historical periods: the pre-revolutionary times, Soviet-era and modernity. Besides, the article focuses on the main trends in the development of Serbian foreign policy, which for various historical periods in one way or another was reflected on relations with Russia. Assessing the current bilateral relations between Russia and Serbia, it is provided an attempt to assess the prospects of further cooperation between two states. The author points out that in the current transformation of global system, the development and formation of long-term bilateral relations is quite variable and unpredictable, so the further building of the Serbian-Russian connections has greatly influenced a number of global challenges to which countries should give an adequate response.

Історія російсько-сербських відносин становить собою досить багатогранне явище. Довготривалий вплив один на одного залишив вагомий слід у політиці, культурі й житті двох країн. Незважаючи на деяку хрестоматійність у дослідженнях російсько-сербських відносин, вивчення їх специфіки на сучасному етапі уявляється не менш актуальним. Розпад приблизно в один і той самий час СРСР і Югославії ознаменувався переходом до іншої історичної епохи як для Російської Федерації, так і для Сербії. В умовах трансформації міжнародних відносин, викликаній демонтажем біполярної системи, пошук нових орієнтирів став рівною мірою характерним для цих країн.

Розглядаючи взаємини Сербії і Росії в історичному зрізі, можна відзначити, що протягом декількох століть вони обумовлювалися двома основними факторами: етно-релігійним і геополітичним.

Характеризуючи етно-релігійний фактор, можна підкреслити, що він, будучи первинним по своєму виникненню, мав найбільшу стійкість і завжди справляв позитивний вплив на політичні відносини держав. Єдність православної віри і спільні слов'янські корені природним чином підштовхували два народи до щільної взаємодії. Характерно, що будучи де-факто лідером православного світу, Москва стала культурним і релігійним центром тяжіння для багатьох православних народів, які тоді перебували під гнітом Османської імперії. Не є винятком і Сербія. Основа російської зовнішньої політики в регіоні аж до XIX століття зводилася до релігійно-культурного аспекту. Просвітницька місія громадських і релігійних діячів Росії

сприймалася як невід’ємна допомога в збереженні сербських народних начал і культурних традицій. Гуманітарний напрям у співпраці Росії і Сербії залишався стабільним і практично не змінював своєї якості навіть у періоди охолодження між політичним керівництвом Росії та Сербії.

З кінця XVIII століття характер їхніх взаємин дедалі більше став обумовлюватися геополітичним фактором. Розширення Російської імперії в південному напрямку природним чином стикнуло її з найбільшим гравцем – Османською імперією. «Грецький проект» Катерини II, що передбачав зламання південного сусіда і вихід до чорноморських протоків, дедалі більше став відображатися на політиці щодо слов’янських народів, які живуть на Балканах. Їх прагнення до незалежності знаходило належну реакцію в Петербурзі, і протягом усього XIX століття російська активність у регіоні супроводжувалася вже не тільки просвітницькою місією, а й військовою. Геополітичне становище Сербії робило її одним із ключових російських форпостів на шляху до кінцевої мети – оволодіння Константинополем. Здобуття Сербією автономії 1830 року, а потім і незалежності 1878 року в цілому стало можливим завдяки російській підтримці, що власне і закріпило традиційно дружні відносини між Сербією і Росією.

Тема Сербії істотно відбилася і в суспільно-політичній думці Росії. Теорія слов’янофільства черпала філософське натхнення також і в балканських образах. Сформована громадська думка про необхідність підтримки боротьби сербського народу істотно впливала на рішення вищого керівництва країни. Така зачарованість Сербією в кінцевому підсумку стала трагізмом Першої світової війни. Вступ у війну заради захисту сербської незалежності призвів у результаті до краху самої Російської імперії. Сама ж Сербія свою державність не лише зберегла, а й змогла втілити свої давні ідеї пансербізма утворенням Королівства сербів, хорватів і словенців (КСХС), яке трансформувалося пізніше в Королівство Югославії.

Характерно, що революція 1917 року в Росії і створення СРСР кардинально змінили відносини двох країн. Сербія продовжувала вважати себе в першу чергу союзником старої, монархічної Росії, що послідовно виражалось в підтримці білого руху і російської еміграції¹.

¹ Бондарев, Н. История русско-сербских отношений. *Погледи pogledi.rs*. <<http://www.pogledi.rs/ru/istori%D1%8F-russko-serbskih-otnoseni%D0%B9-2/>> (2013, квітень, 01).

Геополітичний вектор Югославії з початку свого утворення й аж до Другої світової війни був цілком спрямований на країни Заходу. Спершу, перебуваючи у складі Малої Антанти, вона орієнтувалася на демократичний блок, а з 1934 року після вбивства короля Олександра змінила свій напрям у бік фашистських Італії та Німеччини. Проте таке союзництво не знайшло позитивного відгуку в сербському суспільстві й у підсумку привело до повалення профашистського режиму Павла Карагеоргійовича 1941 року. З цього моменту Югославія поринає в громадянський конфлікт і боротьбу з іноземною інтервенцією.

Друга світова війна відкриває нову главу в російсько-сербських відносинах. Прихід до влади комуністичних сил на чолі з Йосипом Броз Тіто кардинально змінює зовнішньополітичний вектор Югославії в бік Радянського Союзу. Повоєнний період відзначається як найбільш плідний у відносинах між двома країнами. Однак триває він зовсім недовго. Різкий конфлікт між Сталіним і Тіто 1948 року на певний час заморожує відносини Югославії та СРСР.

Причини розбіжностей між радянським і югославським керівництвом мають у першу чергу геополітичну природу. Після війни лідерами нових соціалістичних держав виношувалася ідея створення так званої Балканської Федерації, проекту, спрямованого на об'єднання балканських держав із загальною комуністичною ідеологією. Однак погляди югославського лідера на реалізацію даного проекту стали істотно відрізнятись від поглядів решти учасників. За намірам Тіто цей проект повинен був стати ні чим іншим, як вираженням тієї самої концепції «пансербізма», яка за час незалежності трансформувалася в теорію «югославізма». Крім незгоди включати в проект неслов'янські Румунію і Грецію, Тіто фактично наполягав на створенні «Великої Югославії» з жорстким домінуванням Белграда. Передбачувану рівність суб'єктів пропонувалося дезавуювати, у результаті чого Болгарія та Албанія просто б поглиналися Югославією. Така позиція викликала досить негативну реакцію Сталіна, який бачив у діях Тіто зайву самостійність, що заважає побудові єдиного соціалістичного блоку. Подальший розрив із СРСР підштовхнув Югославію до оформлення нової політики як у внутрішньому, так і в зовнішньому житті¹.

З цього моменту комуністична ідеологія в Югославії починає трансформуватися в особливий напрям – «тітоїзм». Формально за-

¹ Ивановский, С. Советско-Югославский конфликт. *Холодная война coldwar.ru*. <<http://www.coldwar.ru/conflicts/yugoslaviya/conflict-1948-1953.php>>.

лишаючись соціалістичною країною, Югославія впроваджує багато капіталістичних елементів в свою економіку, тим самим декларує свою прихильність «особливому югославському шляху» побудови соціалізму. На міжнародній арені, навіть після потепління у відносинах із СРСР, Белград продовжив проводити самостійну політику, що особливо підкреслювалося участю в Русі неприєднання. Поряд з Єгиптом та Індією Югославія вважалася одним із лідерів даної організації, що об'єднала величезну кількість країн, які не бажали приєднуватися до якогось геополітичного блоку. Саме тому Югославія не вступала ні в Організацію Варшавського договору (ОВД), ані в Раду економічної взаємодопомоги (РЕВ), які об'єднували соціалістичні країни Східної Європи.

Характерно, що відносини СРСР та Югославії у другій половині ХХ століття носили досить суперечливий характер. Так, наприклад, Югославія з підтримкою поставилася до придушення радянськими військами Угорського повстання 1956 року, але, з іншого боку, різко осудила введення військ ОВД в Прагу 1968 року. Події Празької весни прямо відобразилися на радянсько-югославських відносинах. Втручання у внутрішні справи Чехословаччини були оцінені в Белграді як пряма загроза для їхньої країни. Ескалація конфлікту призвела до того, що в Югославії стали вживати заходів, спрямованих на зміцнення обороноздатності проти потенційної агресії Радянського Союзу.

Причини такої реакції були викликані побоюванням можливого реваншу СРСР за суперечності 1948 року. З іншого боку, особливе напруження в югославського керівництва викликала нещодавня промова Леоніда Брежнєва, де він проголосив принцип, що припускає виключне право СРСР втручатися в країни соцтабору при будь-яких виникаючих там загрозах комуністичному курсу. (У західній історіографії цей принцип відомий як «доктрина Брежнєва».) Виходячи з того що чехословацькі реформатори значною мірою орієнтувалися на економічний досвід Югославії, Тіто побоювався, що під тим самим приводом могли б бути введені війська і в Белград¹.

Після цих подій взаємини між країнами ще зберігали деяку напруженість. Однак з початку 70-х років, коли намітилася загальна політика розрядки між Вашингтоном і Москвою, природним чином стали відновлюватися відносини Москви і Белграда.

¹ Стыкалин, А.С. (2010). 1968 год: «Пражская весна»: историческая ретроспектива: сборник статей. РОССПЭН, 332.

Наступним поворотним моментом, який кардинально вплинув на відносини СРСР не тільки з Югославією, а й з усіма країнами Західної Європи, стала політика «перебудови» в Радянському Союзі. Процеси лібералізації, що проводив М. С. Горбачов, торкнулися не тільки внутрішньої, а й зовнішньої політики. Тому не стало сюрпризом, що реформаторський курс радянської влади став перекидатися на інші країни соцтабору. «Перебудова» серйозним чином впливала на громадську думку цих держав, що в підсумку привело до серії антикомуністичних революцій 1989 року. У цей період керівництво СРСР не чинило жодного опору цим процесам, а часом і саме брало участь у демонтажі соціалістичного блоку. Наочно це виявилось в символічному руйнуванні Берлінської стіни. Революції 1989 року за своїм характером суттєво відрізнялися одна від однієї. Десь, як у Чехословаччині, революція відбулася без кровопролиття, а десь, як в Югославії, призвела до серії громадянських воєн, розпаду країни і тисячам жертв.

Початок бойових дій на території Югославії почався з проголошення незалежності Словенією та Хорватією 1991 року. Введення військ Народної Югославської Армії на територію республік призвело до подальшої ескалації конфлікту. Реакція СРСР в останній рік свого існування звелася лише до усної підтримки Белграда та прихильності до територіальної цілісності Югославії. Проте вже в наступному році правонаступниця СРСР Російська Федерація кардинально змінила свій погляд на Югославську кризу. Разом із США і європейськими країнами Росія визнала незалежність Хорватії та Словенії. Наступним ударом по сербсько-російським відносинам стало приєднання Москви до режиму санкцій проти Югославії¹.

Така пасивна політика викликала широкий резонанс у російській громадській думці. Величезній критиці піддавався уряд Б. М. Єльцина і особисто міністр закордонних справ РФ А. В. Козирев, який негласно отримав прізвисько «Містер Yes». Варто відзначити, що протягом 90-х років на зовнішньополітичний курс РФ серйозним чином чинився тиск двох головних факторів: з одного боку, патріотична більшість у парламенті, яка вимагала надати дієву допомогу Белграду, а з іншого – жорстка залежність від західних кредиторів, що не дозволяла виявляти зайву самостійність на міжнародній арені. Певна стабілізація зовнішньої політики відбувається з приходом 1996 року на пост міністра закордонних справ Є. М. Примакова. У цей період Росія займає більш принципову позицію в югославському

¹ Гуськова, Е.Ю. (2001). *История югославского кризиса (1990–2000)*. Москва: Русское право, 107.

питанні, яке особливо загострилося у зв'язку із ситуацією в Косово. Але, незважаючи на жорстку риторику, силами НАТО особливо нічого не перешкодило нанести авіаудари по Белграду 1999 року. Хоч Росія і відреагувала на це введенням в Косово миротворчого контингенту, його місія тривала недовго і була завершена до 2003 року.

У цілому, головною темою російсько-сербських відносин з початку 2000-х років продовжує залишатися проблема Косово, яка суттєво загострилася після визнання більшістю країн Заходу його суверенітету. Незважаючи на новий виток геополітичних суперечностей, позиція Росії залишилася незмінною, що закріпило за нею статус головного союзника Сербії в цьому питанні.

Окрім політичних проблем, які так чи інакше формують відносини Москви і Белграда, необхідно відзначити позитивну динаміку і в економічних відносинах між державами. Особливо плідним бачиться співробітництво в нафтогазовій галузі. Починаючи з 2008 року країни підписують низку документів, найважливіші з яких стосуються реалізації газотранспортного проекту «Південний Потік». Враховуючи величезну політичну складову даного проекту, Сербія починає відігравати зовсім нову роль у відносинах з Росією. Незважаючи на тиск, який чиниться з боку ЄС, Сербія не створює будь-яких перешкод у будівництві та декларує всіляку підтримку своєму партнерові.

Принциповим моментом є те, що ця ситуація істотно оголила клубок суперечностей, що склалися на Балканах за останнє десятиріччя. З моменту розпаду Югославії Сербія внаслідок об'єктивних причин почала приєднуватися до процесів євроінтеграції. Важке економічне становище та відсутність будь-яких інтеграційних альтернатив природним чином штовхали Сербію на зміцнення співробітництва з європейськими державами. 2008 року між Сербією та Євросоюзом було підписано договір про асоціацію, а 2012 року країна офіційно стала кандидатом на вступ до ЄС. Незважаючи на озвучені перспективи євроінтеграції, ключовою вимогою з боку Брюсселя залишається врегулювання проблеми Косово. Однак потрібно визнати, що жодна із серйозних політичних сил Сербії не зможе нині піти на визнання суверенітету Косово, що фактично заганяє ситуацію в глухий кут. Крім того, недавній вступ в Європейський Союз Хорватії, з якою ще не так давно Сербії довелося вести бойові дії, викликає чимале роздратування в сербському суспільстві. Внаслідок цілої палітри суперечностей Сербія, подібно Туреччині, ризикує стати «вічним кандидатом» на шляху до ЄС, що з кожним роком чіткіше усвідомлюється політичним істеблішментом країни.

Характеризуючи ж позицію Росії щодо євроінтеграції Сербії, важливо підкреслити, що заперечень або тиску з її боку Белград не відчував. Російська влада реалістично оцінює неможливість на сучасному етапі підключити Сербію до процесів євразійської інтеграції як через географічні причини, так і внаслідок низької зовнішньоторговельної активності.

Незважаючи на це, поточна міжнародна нестабільність, яка 2014 року охопила і європейський континент, ставить Сербію в зовсім інші рамки у взаєминах Росії і ЄС. Жовтневий візит президента РФ В. В. Путіна в Белград відзначився підписанням серії угод у військовій, торговельній та транспортній сфері. Крім того, сербське керівництво знову підкреслило непорушність своїх союзницьких принципів у відносинах з Москвою, незважаючи на зовнішній тиск¹. Таким чином, в умовах різкого загострення відносин Росії і ЄС, у Сербії в нових умовах появляється перспективна можливість служити «геополітичним мостом» між двома великими центрами сили. Реалізація такої можливості напевно б змогла підвищити міжнародну суб'єктність Сербії і збільшити її вплив у своєму регіоні.

Таким чином, сукупність викладених факторів дозволяє відзначити досить плідну динаміку в розвитку зв'язків між Росією і Сербією. У той самий час важливо підкреслити, що в даний момент загальна політична кон'юнктура, як на європейському, так і на глобальному рівні, є досить мінливою і нестійкою. Тому подальша трансформація міжнародної системи відкриватиме нові можливості в реалізації і побудові двосторонніх російсько-сербських відносин.

Література:

1. Бондарев, Н. История русско-сербских отношений. *Погледи pogledi.rs*. <[http://www.pogledi.rs/ru/istori %D1 %8F-russko-serbskih-otnoseni %D0 %B9-2/](http://www.pogledi.rs/ru/istori%D1%8F-russko-serbskih-otnoseni%D0%B9-2/)> (2013, квітень, 01).
2. Быстров: визит Путина в Сербию – мощнейший сигнал деловому сообществу. *РИА Новости ria.ru*. <<http://ria.ru/economy/20141017/1028778161.html>> (2014, жовтень, 17).
3. Гуськова, Е.Ю. (2001). *История югославского кризиса (1990–2000)*. Москва: Русское право, 107.
4. Ивановский, С. Советско-Югославский конфликт. *Холодная война coldwar.ru*. <<http://www.coldwar.ru/conflicts/yugoslaviya/conflict-1948-1953.php>>.
5. Стыкалин, А.С. (2010). 1968 год: «Пражская весна»: историческая ретроспектива: сборник статей. *РОССПЭН*, 332.

¹ Быстров: визит Путина в Сербию – мощнейший сигнал деловому сообществу. *РИА Новости» ria.ru*. <<http://ria.ru/economy/20141017/1028778161.html>> (2014, жовтень, 17).